

DOI: <https://www.doi.org/10.36719/2663-4619/80/82-86>

**Toğrul Ənvər oğlu Məmmədov**  
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)  
magistrant  
toghroolmammadov@gmail.com

## POSTPANDEMİYA DÖVRÜNDƏ DÖVLƏTİN SAHİBKARLIĞA DƏSTƏYİ: KOS-LAR

### Xülasə

Azərbaycanda ilk Covid-19 pandemiyası 2020-ci il fevralın sonlarında təsdiqlənib və məhdudlaşdırıcı tədbirlər martın əvvəlindən tədricən həyata keçirilməyə başlanmışdır. Pandemiyanın ölkə iqtisadiyyatı üçün əsas nəticələri olaraq, 2020-ci ilin martından tətbiq olunan məhdudlaşdırıcı tədbirlər sektorlar arasında əlaqələrin qırılmasına gətirib çıxardı ki, bu da iqtisadi itkilərə səbəb oldu. Ölkə iqtisadiyyatı, müxtəlif biznes subyektləri, xüsusilə kiçik və orta sahibkarlar pandemiya ən çox zərər çəkənlər olmuşdur. İlk gündən aparılan tədqiqatlar pandemiyanın təsirləri haqqında dəqiq nəticələr verə bilmədi. Bu dövrü bir qeyri-müəyyənlik olaraq nəzərdən keçirsək daha doğru olar. Buna görə də müxtəlif ölkələr pandemiyanın yaratdığı mənfi təsirləri aradan qaldırmaq üçün müxtəlif tədbirlər hazırlayıb tətbiq edir. Dövlətimiz də pandemiya ərzində iqtisadi böhranı keçmək, kiçik və orta sahibkarlara dəstək üçün müxtəlif tədbir planları hazırlamışdır. Məqalədə KOS-ların timsalında pandemiyanın iqtisadiyyata, onun inkişafına təsirləri araşdırılmış, həmçinin neqativ nəticələrini aradan qaldırmaq üçün dövlətin sahibkarlara dəstək tədbirləri haqqında məlumat verilmişdir.

**Açar sözlər:** *pandemiya, sahibkarlıq, inkişaf, dövlət dəstəyi*

**Toghrul Anvar Mammadov**

### State support for entrepreneurship in the postpandemic period: smes

#### Abstract

The first Covid-19 pandemic in Azerbaijan was stopped in late February 2020, and restrictive measures began in early March. As a major consequence of the pandemic for the country's economy, restrictive measures leading to economic losses can be noted. The country's economy, business entities, businesses and medium-sized businesses have the most losses from the pandemic. From the first day the researches could not give accurate conclusions about the effects of the pandemic. It would be more accurate to carry out this period as an uncertainty. Therefore, countries have applied different measures to take advantage of the effects of the pandemic. We have also developed special action plans to support the state's economic situation and small and medium-sized businesses during the pandemic. The article examines the impacts of the pandemic on the economy on the example of SMEs, as well as provides information on government measures to support entrepreneurs to eliminate the negative consequences.

**Key words:** *pandemic, entrepreneurship, development, state support*

#### Giriş

COVID-19 pandemiyası bütün dünyada yayıldıqca, sahibkarlar, onların müəssisələri və cəmiyyətlər görünməmiş problemlərlə üzləşiblər. Bu gün Azərbaycanda koronavirus pandemiyasının yaratdığı qeyri-sabit iqtisadi vəziyyət, habelə ölkədə investisiya və biznes mühitinin pisləşməsi fonunda sahibkarlıq fəaliyyətinə mənfi təsir göstərmişdir. Cəmiyyətin islahatı proqramları həyata keçirildikcə Azərbaycanın gələcəyinin dövlətdən və sahibkarlığın gələcək inkişafından çox asılı olduğu getdikcə daha aydın olur. Baş verən transformasiyalar sübut edir ki, Azərbaycanda bazar münasibətləri sisteminin səmərəliliyi vətəndaşların müəyyən səviyyədə iqtisadi azadlığını tələb edir və sahibkarlıq bu azadlığın reallaşmasının əsas prinsipidir. Sahibkarlığın vəziyyəti və gələcək inkişafı, əsasən, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət dəstəyinin effektivlik dərəcəsindən asılıdır. Sahibkarlığın səmərəli inkişafı prosesi biznesin daxili və xarici resurslarından maksimum istifadə şəraitində həyata keçirilir. İqtisadi inkişafın reallıqları elədir ki, ən yaxşı sosial-iqtisadi göstəricilərə xarici resursların, ilk növbədə investisiyaların və sahibkarlığa müxtəlif növ dövlət dəstəyinin cəlb edilməsi strategiyasına və taktikasına sahib olan sahibkarlar nail olurlar.

## Pandemiyanın Sahibkarlığa Təsirləri

Sahibkarlar bazar iqtisadiyyatları üçün vacibdir, çünki onlar ölkənin iqtisadi inkişafının təkərləri kimi çıxış edə bilirlər. Yeni məhsul və xidmətlər yaratmaqla onlar yeni məşğulluğu stimullaşdırır və bu da son nəticədə iqtisadi inkişafın sürətlənməsi ilə nəticələnir. Beləliklə, sahibkarlığı təşviq edən və dəstəkləyən dövlət siyasəti iqtisadi artım üçün vacib hesab edilməlidir.

2020-ci ildə karantin tədbirləri nəticəsində sahibkarlıq fəaliyyəti praktiki olaraq tamamilə dayanmışdır. Milyonlarla KOS müəssisələri iflas astanasında idi. Bununla yanaşı, ekspertlər qeyd edirlər ki, biznesin inkişafı təkcə pul gəlirinin bərpası, investisiya mənbəyi, lokalizasiya, işçi heyətindən deyil, həm də onun ölçüsündən asılıdır. KOS nümayəndələrinin təxminən 20%-i artıq bir çox iri müəssisələrin özlərini daha inamlı hiss etdiyi bir vaxtda öz vəziyyətinin ələcsizlığını görürlər. KOS məşğul olan sahibkarların rəyinin monitorinqi göstərdi ki, onların 75%-dən çoxu iqtisadi vəziyyətin pisləşməsinə, karantin tədbirlərinin yaratdığı böhranın daha da kəskinləşməsindən narahat idilər.

**Cədvəl 1: Mikro və KOS subyektlərinin əsas makroiqtisadi göstəriciləri**

| Göstəricilər                                | 2019      |            |         |         | 2020      |            |         |         |
|---------------------------------------------|-----------|------------|---------|---------|-----------|------------|---------|---------|
|                                             | Cəmi      | o cümlədən |         |         | Cəmi      | o cümlədən |         |         |
|                                             |           | Mikro      | Kiçik   | Orta    |           | Mikro      | Kiçik   | Orta    |
| Yaradılmış əlavə dəyər, milyon manat        | 11,071.7  | 4,900.8    | 1,423.2 | 4,747.7 | 10,941.0  | 4,455.2    | 1,617.9 | 4,867.9 |
| İşçilərin sayı, min nəfər                   | 332.2     | 40.2       | 85.1    | 206.9   | 348.7     | 40.9       | 92.1    | 215.7   |
| Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat         | 531.0     | 332.5      | 437.0   | 624.6   | 612.3     | 359.4      | 533.8   | 714.4   |
| Əsas kapitalla investisiyalar, milyon manat | 3,422.2   | 515.5      | 494.2   | 2,412.5 | 2,674.1   | 970.2      | 380.4   | 1,323.5 |
| Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektləri    | 271,304.0 | 262,622.0  | 5,956.0 | 2,726.0 | 316,370.0 | 307,717.0  | 5,943.0 | 2,710.0 |

**Mənbə:** (10).

Cədvəldən göründüyü kimi 2019-cu illə müqayisədə Mikro və KOS subyektlərinin fəaliyyətində xeyli azalma müşahidə olunmuşdur. Gözlənilən fəallıq olarsa, KOS bərpası üçün daha bir neçə il vaxt lazım olacaqdır. Qeyd etmək lazımdır ki, hər hansı bir böhran gec və ya tez bitir. Bundan başqa, böhran təkcə dövlət iqtisadiyyatı üçün fəlakət deyil, həm də xeyirdir. Bu, yenilənmə inkişafın şərtidir və perspektividir: əmək məhsuldarlığının artması, istehsalın səmərəliliyinin artırılması, yeni texnologiyaların ortaya çıxması, yeni məhsullar, dövlətin vergi siyasətinin dəyişməsidir. Belə ki, bir çox ekspertlər hesab edirlər ki, koronavirus Azərbaycanın milli layihələrin həyata keçirilməsində prioritet vəzifələrdən biri kimi rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının drayveri olacaqdır.

Kiçik və orta bizneslər dövlətin iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Onlara iqtisadiyyatın mühərrikləri deyə bilərik. KOB-lar pandemiya ərzində daha çox diqqət mərkəzində olmuşdur, belə ki bütün dünyada tətbiq olunan məhdudlaşmalar biznesləri risk altında qoymuşdur və iqtisadi fəaliyyətlərini dayandırmasına səbəb olmuşdur (3).

1930-1940-cı illərdən bəri belə bir böhran şəraitinin olmadığını nəzərə alsaq, hazırkı vəziyyət asan deyil. Pandemiya dünya iqtisadiyyatına mənfi təsir göstərməklə onun geriləməsinə səbəb olmuşdur. Pandemiyanın ilk günlərindən tədqiqatçılar, iqtisadçılar, alimlər və siyasətçilər yaranmış böhranın iqtisadi təsirlərini ölçməyə başladılar, ancaq dəqiq bir nəticə əldə etmək qeyri-mümkündür. Hər bir dövlətin təcrübəsi fərqlidir.

COVID-19 pandemiyası bu günə qədər qlobal iqtisadiyyata dəymiş ən böyük zərbələrdən biridir. Beynəlxalq Əmək Təşkilatı (BƏT) dünya işçi qüvvəsinin təxminən 81%-ni təşkil edən 2.7 milyard

işçinin, xüsusilə turizm, xidmət və satış sektorlarında çalışanların bu müddətdə mənfi təsir gördüyünü bildirir. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransının təqdim etdiyi “Ümumdünya İnvestisiya Hesabatı 2020”-də iqtisadiyyatda 40% -ə qədər, 2021-ci ildə daha 5-10% azalma olmasını bildirmişdir (7). Belə bir vəziyyətdə dövlətlərin mövqe və yardım siyasətləri həlledici rola malikdir. Bəzi ölkələr böhrandan keçməyə nail olmuş, digərləri isə hələdə arzu olunan nəticəyə çata bilməyib.

### **Sahibkarlara Dövlət Dəstəyi Mexanizmi**

Kiçik biznesə və fərdi sahibkarlara dövlət dəstəyinin aktual və zəruri üsullarına aşağıdakılar daxildir: birbaşa maliyyə dəstəyinin formaları, məsələn, güzəştli vergi rejimləri, subsidiyalar, dövlət (bələdiyyə) sifarişləri, habelə dolaylı formalar. Öz növbəsində, sahibkarlığa dolaylı dəstəyin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar: mikromaliyyə təşkilatları, kiçik biznesə kredit verən biznes inkubatorlar kimi sahibkarlığa infrastruktura dəstək təşkilatlarının yaradılması və vəsait hesabına güzəştli kreditlərin verilməsi, müxtəlif səviyyəli büdcələr daxildir.

Kiçik sahibkarlıq əhalinin əsl tələbatlarına istiqamətlənərək, bütün səviyyələrdə büdcənin vergi tutulan bazasının formalaşmasına, bazarda əmtəə kütləsinin artmasına, əmək qabiliyyətli vətəndaşlar üçün işlə təmin olunmasına kömək edir. Bundan başqa, innovasiyaların işlənilib hazırlanmasının böyük bir hissəsi məhz kiçik sahibkarlıq bazasında həyata keçirilir ki, bu innovasiyalar iqtisadi proseslərə daha da daxil edilsin. Beləliklə, kiçik sahibkarlıq dövlətin qarşısında duran bir çox sosial və iqtisadi məsələlərin həllində çox böyük rol oynayır (6).

Azərbaycanın müasir bazar iqtisadiyyatı üçün fərdi sahibkarlara dəstək sisteminin təkmilləşdirilməsinin inzibati müdaxilənin azaldılması və bürokratik maneələrin minimuma endirilməsi kimi mühüm istiqaməti həmişəkindən daha aktualdır. Həddindən artıq inzibati müdaxilə kiçik biznesə daha çox mənfi təsir göstərir, çünki rahat biznes mühiti üçün iqtisadiyyatın ən dinamik və tələbkar sektoru, buna görə də inzibati maneələrin azaldılması tendensiyası dövlət orqanlarının qanunvericilik işində əsas prioritetlərdən birinə çevrilməlidir (Atakişiyev, Abbasov, Abbasova, 2010: 358).

Böhrandan çıxmaq üçün perspektivdə dövlət və regional hakimiyyət orqanları tərəfindən KOS-ların dəstəklənməsi tədbirləri maliyyə baxımından daha ciddi, strateji cəhətdən əsaslandırılmış və diqqətlə planlaşdırılmış olmalıdır. Eyni zamanda, KOS nümayəndələri başa düşməlidirlər ki, Azərbaycan hökuməti bütün problemlə sahələri maliyyə baxımından bağlamaq iqtidarında deyil, ona görə də KOS nümayəndələrinə dövlət dəstəyi tədbirlərindən istifadə edərək, biznesin böhrandan çıxmasına görə məsuliyyəti öz üzərinə götürməli, böhrandan çıxmaq və müəssisənin gələcək inkişafı üçün əlavə kreditlər əldə etmək məqsədilə banklarla, onlayn kreditorlarla yeni kreativ iş formalarını mənimsəyir.

AR İqtisadiyyat Nazirliyinin verdiyi məlumatlara görə, Azərbaycanda sahibkarlara və işçilərə dəyən ziyanın kompensasiya proqramı işə salınıb. Bu proqram 300 min işçiləri, 42 min işəgötürənlər və 300 min özəl və ya mikro kreditorların əhatə üçün nəzərdə tutulmuşdur. Bundan başqa, nazir onu da xatırladı ki, Azərbaycan hökuməti işçilərin əmək haqlarının qorunması üçün 126 mln dollar ayırıb (8). Aprelin 8-də başlanan proqram mikrokreditçilərə və özəl sahibkarlara vəsait verilməsinə yönəldilmişdir. Azərbaycan Respublikası Hökuməti koronavirus infeksiyasının yayılmasından təsirlənən sahələrdə fəaliyyət göstərən 80 mln manat 300 min fərdi sahibkara maliyyə dəstəyi göstərmişdir. Xüsusi prosedur mövcuddur ki, bu müddət ərzində fərdi sahibkar maliyyə dəstəyini ala bilər. O, İnternet Vergi İdarəsi tərəfindən mövcud elektron sistem vasitəsilə müraciət etməlidir. Dövlət büdcəsindən ayrılan vəsait isə həmin fərdi sahibkarların bank hesablarına köçürülmüşdür.

Dövlətlər virusun yaratdığı sağlamlıq böhranını həll etməklə yanaşı, KOB subyektlərinə mənfi təsirini də azaltmaq üçün addımlar atmış və qısamüddətli maliyyə riskləri və böhranın uzunmüddətli nəticələrinin öhdəsindən gəlmələri üçün kömək tədbirləri həyata keçirmişdir. Beynəlxalq Ticarət Mərkəzinin “COVID-19 Biznes Mühitinə Təsiri” sorğusunda iştirak etmiş sahibkarlar vergilərdən azad edilmə, müvəqqəti vergi güzəştləri və maliyyə dəstək proqramlarının ən uyğun və faydalı dövlət tədbirləri olacağını bildirmişdir. Dövlətlər zəruri idxal əməliyyatları üçün lazımı xarici valyutanı təmin etmək, beynəlxalq bazarlarda təmsil olunan və formalaşmış ixrac sənayesini qorumaq üçün ixrac yönümlü sahibkarlara dəstək verəcək bir çox tədbirlər görmüşlərdir. Məsələn, Pakistanda ixrac sənayesindəki şirkətlərə vergilərin geri ödənilməsi, Banqladeşdə hökumətin ixracat sahələrindəki şirkətlərin işçilərinin maaşlarını ödəməyini misal göstərmək olar (9).

Göstərilən dəstəklər ilə yanaşı bu dəstək mexanizmləri haqqında sahibkarların məlumatlılıq səviyyəsi və onlara əlçatanlığı da vacibdir. Beynəlxalq Ticarət Mərkəzinin keçirdiyi sorğuya görə iştirakçıların yarısından çoxunun, xüsusilə kiçik sahibkarların Covid-19 ilə əlaqəli yardım proqramları haqqında məlumat əldə etməyin çətin və ya çox çətin olduğunu söyləməsi narahatlıq doğuran haldır. İnformasiya əldə etmək sahibkarlıq subyektinin ölçüsünə görə fərqlənir. İri şirkətlərin 42%-i, mikro sahibkarların isə 60%-i məlumat əldə etməyin çətin və ya çox çətin olduğunu bildirir (4).

Azərbaycan ilk gündən pandemiyanın yaratdığı mənfi təsirləri aradan qaldırmaq üçün sahibkarların yanında olmuşdur. Prezident tərəfindən dövlət qurumları qarşısında ciddi vəzifələr qoyulub, iqtisadiyyata geniş dəstək paketini nəzərdə tutan proqramlar, biznesin qısa və orta müddətdə dəstəklənməsini əhatə edən sənədlər qəbul edilmişdir. Həmçinin Azərbaycan Respublikası Prezidenti tərəfindən 19 mart 2020-ci il tarixli “Koronavirus pandemiyasının Azərbaycan iqtisadiyyatına, makroiqtisadi sabitliyə, ölkədə məşğulluq məsələlərinə və sahibkarlıq subyektlərinə mənfi təsirinin azaldılması ilə bağlı bir sıra tədbirlər haqqında” Sərəncam imzalanmışdır. Pandemiya zərər çəkmiş sahələrdə mikro sahibkarlara birbaşa maliyyə dəstəyi, müddətli işçilərə əməkhaqqının bir hissəsi dövlət tərəfindən ödənilməsi, vergi güzəştləri və tətilləri, həmçinin yeni güzəştli kreditləşdirmə mexanizmləri kimi dəstək tədbirləri həyata keçirilmişdir. Pandemiya zərər çəkmiş sahibkarlara dövlət maliyyə dəstəyi və digər dəstək tədbirləri hazırda da davam edir. Xüsusilə qeyd olunmalıdır ki, qəbul edilmiş dəstək proqramlarında biznesin qısa və orta müddətdə dəstəklənməsini nəzərdə tutan çoxşaxəli tədbirlər öz əksini tapıb, KOS sektorunun qorunması prioritet olmaqla diqqət mərkəzindədir.

### Nəticə

Azərbaycan iqtisadiyyatı 2020-ci ildə istehsalın azalması, işgüzar fəallığın ləngiməsi, tələbatın əhəmiyyətli dərəcədə azalması, ənənəvi istehsal zəncirlərinin, xüsusilə də xarici zəncirlərin qırılması ilə şərtlənən uzun müddətli tənəzzüllə üzləşib. COVID-19 pandemiyası bütün dünya iqtisadiyyatına əhəmiyyətli dərəcədə mənfi təsir göstərmiş, ictimai həyatın bütün sahələrinə toxunmuşdur. Sahibkarlıq sektoru böyük şirkətlər ilə müqayisədə ən zəif olduğu ortaya çıxdı və əhəmiyyətli dərəcədə zərər gördü və pandemiya bir çox kiçik müəssisələrin iflasına gətirib çıxardı, bir çoxlarının maliyyə vəziyyəti əhəmiyyətli dərəcədə azaldı. Dövlət yardımı tədbirləri on minlərlə təşkilatı öz fəaliyyətini aparmağa və iş yerlərini azaltmağa imkan verir.

Belə qənaətdə gəlmək olar ki, müvəqqəti çətinliklərə baxmayaraq, ümumiyyətlə, dünyada yaranmış iqtisadiyyat, o cümlədən KOS-lar çətinlikləri aradan qaldıra biləcək və az itkilərlə öz işlərini bərpa etməyə çalışacaqlar, çünki nisbətən aşağı kapital xərcləri tələb edən fəaliyyət yeni iş yerlərinin yaradılmasına, məşğulluğun və orta sinfin artmasına gətirib çıxaracaqdır.

Problemlərin həlli ilə bağlı dövlət tənzimlənməsi tədbirlərinin modernləşdirilməsi, sahibkarlar üçün vergi hesabatlarının sadələşdirilməsi, KOS-ların dəstəklənməsinə yönəlmiş rəqəmsal platformanın formalaşdırılması, güzəştli maliyyələşməyə çıxışın sadələşdirilməsi, sahibkarlar üçün dəstək və xidmət infrastrukturunun sürətli inkişafı, KOS-lar ilə ixracatçılar üçün dəstək sisteminin təkmilləşdirilməsi və bu ixracatçıların ümumi qeyri-neft ixracı payının artırılması kimi nailiyyətlər, fermerlərə dəstək sisteminin yaradılması və kənd kooperasiyasının inkişafı Azərbaycanda sahibkarlığın inkişafı proqramını formalaşdırmalıdır.

### Ədəbiyyat

1. “Kiçik sahibkarlığa dövlət köməyi haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu.
2. Atakişiyev M.C., Abbasov H.M., Abbasova N.H. (2010), Mikro və Makroiqtisadiyyat, Bakı, Elm, 506 səh.
3. <http://ask.org.az/2022/02/21/post-pandemiya-dovrund-iqtisadi-artimin-sabitl-sdirilm-sind-kicik-v-orta-sahibkarligin-innovativ-f-aliiy-ti-movzusunda-konfrans-kecirilib/>
4. <https://intracen.org/>
5. <https://margin.az/az/post/kobia-post-pandemiya-dovrunde-biznesin-inkisafi-ucun-yeni-imkanlar-yaradilacaq-30578>
6. <https://president.az/>

7. <https://stm.az/az/news/328/kovid-19-un-azerbaycanda-kicik-ve-orta-biznese-kob-ilkin-tesiri-birinci-fazada-tedqiqatin-neticeleri>
8. <https://www.economy.gov.az/>
9. <https://www.imf.org/en/Topics/imf-and-covid19/Policy-Responses-to-COVID-19>
10. <https://www.stat.gov.az/source/trade/>
11. <https://www.taxes.gov.az/az/page/iqtisadi-artima-ve-sahibkarlara-dovlet-desteyi-tedbirlerinin-mexanizmleri>
12. <https://www.worldbank.org/en/who-we-are/news/coronavirus-covid19>

**Rəyçi: i.ü.f.d. Anar Vəliyev**

Göndərilib: 22.05.2022

Qəbul edilib: 24.06.2022